

УДК 316.327

THE FORMATION OF THE CIVIC-POLITICAL IDENTITY OF CITIZENS OF UKRAINE (1991 – 2018)**ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ (1991 – 2018)****Воропаєва Т.С. / Voropaeva T.S.***к.психол.н., доц. / c.p.s., as.prof.*

ORCID: 0000-0001-8388-7169

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,**Kyiv, Volodymyrska Street 60, 01601**Київський національний університет імені Тараса Шевченка,**Київ, вул. Володимирська 60, 01601*

Анотація. Активізація глобалізаційних процесів у світі призводить до прискорення внутрішніх перетворень у нових незалежних державах та актуалізації проблеми формування різних форм колективної ідентичності в нових соціокультурних координатах. У зв'язку з цим актуальність інтегративного дослідження формування громадянсько-політичної ідентичності громадян України не викликає сумнівів. Відомо, що феномен колективної ідентичності давно привертає увагу багатьох дослідників і активно обговорюється в різних соціальних та гуманітарних дискурсах. Зарубіжні науковці вивчають це явище переважно у рамках соціокультурної антропології, соціології та психології з різних теоретичних та методологічних позицій. В українській науці колективна ідентичність вивчається в рамках філософії, політології, соціології, культурології та психології. Метою даної статті є вивчення динаміки формування громадянсько-політичної ідентичності у 1991 – 2018 роках з точки зору українознавства. Інтегративний підхід дозволив простежити динаміку формування громадянсько-політичної ідентичності громадян України: 1) у 1991 – 1998 рр. громадянсько-політична ідентичність була недостатньо розвинутою і займала доволі низькі місця в загальному рейтингу ідентичностей, але з 1999 р. її значимість суттєво зростає; 2) у 1999 – 2010 рр. відбулось утвердження громадянсько-політичної ідентичності; 3) найвищий рівень громадянсько-політичної ідентичності був досягнутий у 2005 – 2008 та у 2013 – 2018 роках.

Ключові слова: ідентифікація, ідентичність, громадянсько-політична ідентичність, інтегративний підхід, громадяни України.

Вступ.

В сучасних умовах активізації глобалізаційних процесів у світі збільшуються міграційні потоки, зростає інтенсивність міжкультурних контактів, плюралізуються суспільства, прискорюються внутрішні трансформації у нових незалежних державах (які з'явилися після розпаду колишнього СРСР), що приводить до актуалізації проблеми формування різних форм колективної ідентичності у нових політико-правових та соціокультурних координатах. У зв'язку з цим актуальність інтегративного дослідження процесу формування громадянсько-політичної ідентичності громадян України не викликає сумнівів.

Відомо, що феномен колективної ідентичності давно привертає увагу багатьох дослідників і активно обговорюється в різних соціальних та гуманітарних дискурсах. Зарубіжні науковці вивчають це явище переважно у рамках соціокультурної антропології, соціології та психології з різних теоретичних та методологічних позицій (Б. Андерсон, М. Барретт, З. Бауман, Ф.

Барт, П. Бергер, А. Ватерман, В. Дуаз, Е. Дюркгейм, Е. Еріксон, Дж. Колеман, Г. Кон, В. Коннор, Ж. Лакан, Т. Лукман, Г. Люббе, Дж. Марсія, Д. Маттесон, Дж. Мід, М. Мід, А. Мелуччі, С. Московічі, Т. Парсонс, Е. Сміт, П. Сорокін, С. Страйкер, Г. Теджфел, Дж. Тернер, З. Фройд, Е. Фромм, Ю. Хабермас, С. Хантінгтон, К. Хорні, В. Хесле, А. Шюц, К.-Г. Юнг та ін.). Різноманітні наукові підходи до вивчення проблеми ідентичності репрезентують відомі російські й українські вчені, які досліджують ідентичність у рамках філософії, політології, соціології, культурології та психології (Г. Андреева, Е. Арутюнова, Ю. Арутюнян, О. Асмолов, А. Бороноев, Ю. Бромлей, Є. Галкіна, П. Гнатенко, Я. Грицак, М. Губогло, Л. Дробіжева, А. Здравомислов, Н. Іванова, Л. Іонін, К. Касьянова, І. Кон, Н. Корж, Н. Лебедева, Л. Науменко, М. Обушний, В. Павленко, С. Рижова, Н. Рябчук, С. Савоскул, Г. Солдатова, Т. Стефаненко, В. Тишков, В. Хотинець, С. Чешко, Н. Шульга, В. Ядов та ін.).

В сучасному науковому та суспільно-політичному дискурсі нових незалежних держав, які виникли після розпаду СРСР, тлумачення нації як сукупності громадян певної держави ще не утвердилось. Але проблему становлення і розвитку громадянської ідентичності особистості вже почали досліджувати О. Асмолов, І. Белякова, Т. Васіна, Т. Водолажська, Д. Григор'єв, Л. Гришаєв, Є. Гришина, Л. Дробіжева, Н. Іванова, Р. Шикова, М. Юшин та інші вчені.

Відомо, що ключовими ідеями постнекласичної науки є: 1) ідея конвергенції; 2) ідея соціокультурної обумовленості людського знання; 3) діалог соціогуманітаристики та природознавства. Це дозволяє зняти протистояння «наук про дух» і «наук про природу», організувати не тільки міждисциплінарний, але й трансдисциплінарний дискурс (який відбувається в контексті інтегративного підходу). Складне, нелінійне мислення здатне інтегрувати не тільки різні грані пізнання, але й різні наукові парадигми. Для постнекласичного мислення властиве інтегративне розуміння людського буття як цілісності. У зв'язку з цим, метою даної статті є вивчення динаміки формування громадянсько-політичної ідентичності громадян України у 1991 – 2018 роках у рамках українознавства як інтегративної науки. Поняття «громадянсько-політична ідентичність» означає, що суб'єкт ототожнює себе як із політичною нацією, так і з громадянським суспільством, вважаючи себе повноправним громадянином своєї держави.

Основний текст.

Наше дослідження базується на наступних теоретико-методологічних засадах: 1) необхідно розрізняти етнічну і політичну націю; 2) національна ідентичність може проявлятися у двох формах – як національно-культурна (коли суб'єкт ототожнює себе з етнічною нацією) і як громадянсько-політична (коли суб'єкт ототожнює себе з політичною нацією); 3) постнекласична раціональність може виступати в якості специфічного інструмента аналізу багатовимірних феноменів «з підвищеною гносеологічною й онтологічною складністю» (Дж. Келлі), до яких відноситься і громадянсько-політична ідентичність; у цьому випадку можлива інтеграція різнопланових методологічних стратегій, спрямованих на вивчення різних аспектів процесу

становлення і розвитку громадянсько-політичної ідентичності, її синхронних і діахронних репрезентацій, що може привести до створення взаємоузгодженої дослідницької мережі з активно функціонуючою системою «концептуальних мостів» на основі поєднання і взаємодії філософських, історичних, етнологічних, культурологічних, соціологічних, політологічних та психологічних підходів [1].

Оскільки більшість сучасних дослідників вважають, що ідентичність є результатом процесу ідентифікації (що розглядається як процес співвіднесення, уподібнення, ототожнення себе чи своєї референтної групи з ким-небудь або чим-небудь), то цей феномен необхідно розглядати як динамічну структуру, яка розвивається упродовж усього людського життя, причому її розвиток є нелінійним і нерівномірним, може розгортатися як у прогресивному, так і у регресивному напрямі, проходячи етапи подолання криз ідентичності. При цьому самоідентифікація здійснюється на основі вікових, гендерних, етнокультурних, національних, релігійних та інших параметрів.

Ототожнення себе з українською політичною нацією передбачає не тільки наявність відчуття власної приналежності до спільності громадян своєї держави, але й почуття патріотизму і власної співпричетності до громадського життя країни, розуміння національних інтересів держави, прагнення їх відстоювати і нести відповідальність за свої дії.

Процес формування і трансформації громадянсько-політичної ідентичності громадян України досліджувався українознавцями КНУ імені Тараса Шевченка упродовж 1991 – 2018 рр. у рамках кількох наукових проектів Центру українознавства філософського факультету (до вересня 2000 р. вони виконувались у відділі етнології Інституту українознавства КНУ імені Тараса Шевченка): «Українська національна ідея: теоретико-емпіричні аспекти»; «Соціально-психологічні та регіональні аспекти формування національної самосвідомості громадян України як чинника державотворення»; «Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти»; «Трансформація базових цінностей українського народу», «Український костюм у часі і просторі», «Проблеми національної ідентичності в Росії і в Україні в умовах глобалізації», «Трансформація етнічної ідентичності в Росії і в Україні в постсоветський період»; «Становлення та розвиток цивілізаційної ідентичності громадян України» та ін.). У цих проектах активну участь брали студенти й аспіранти 3-х університетів міста Києва (у тому числі студенти й аспіранти факультетів психології, соціології, філософського, геологічного та механіко-математичного факультетів КНУ імені Тараса Шевченка), студенти й аспіранти працювали у якості інтерв'юєрів, здійснювали обробку даних, виконували інші види роботи.

Для вивчення формування й трансформації європейської ідентичності ми використовували методикку М. Куна – Т. Макпартленда «Хто Я?», адаптований Опитувальник колективної ідентичності (Р. Лухтанен, Дж. Крокер; колективна шкала самооцінки (CSES) була розроблена для вивчення соціальної ідентичності людей, заснованої на їхньому членстві в таких групах, як раса,

етнічна приналежність, стать тощо), адаптовану методику «Шкала вимірювання ідентичності» М. Синерелли та інші методи. Надійність результатів проведеного дослідження забезпечувалась методологічним обґрунтуванням його висхідних позицій; використанням сукупності діагностичних методик, адекватних меті й завданням дослідження; поєднанням кількісного та якісного аналізу емпіричних даних; використанням методів математичної статистики із застосуванням сучасних програм обробки даних, репрезентативністю вибірки. Опитування проводилися в усіх областях України методом індивідуального інтерв'ю за місцем проживання. Вибірка репрезентативна за основними соціально-демографічними показниками. Статистична похибка не перевищує 2,9%. Упродовж 1991 – 2018 років було опитано більше 50 тисяч респондентів.

Інтегративний підхід дозволив простежити динаміку формування громадянсько-політичної ідентичності громадян України: 1) у 1991 – 1998 рр. громадянсько-політична ідентичність була недостатньо розвинутою, а в загальному рейтингу ідентичностей посідала невисокі місця, але з 1999 р. її значимість почала суттєво зростати; 2) у 1999 – 2010 рр. відбувалось поступове утвердження громадянсько-політичної ідентичності; 3) найвищий рівень громадянсько-політичної ідентичності був досягнутий у 2005 – 2008 та у 2013 – 2018 роках. Проведене дослідження показало, що динаміка становлення громадянсько-політичної ідентичності громадян України чітко співвідноситься з етапами формування громадянського суспільства в Україні. Можна виділити чотири етапи у розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні: 1) етап «пробудження» (1988 – 1991 рр.); 2) етап становлення (1991 – 2004 рр.); 3) етап інституціоналізації (2004 – 2013 рр.); 4) етап вдосконалення громадянських практик (2013 – 2018 рр.). Хоча публічний контроль над владними структурами та підзвітність їхньої діяльності громадянському суспільству ще не набули системного характеру, а корупційні мережі (як і раніше) зберігають свій стійкий вплив в Україні. У зв'язку з цим соціальний досвід самоорганізації громадянського суспільства, набутий в періоди масової протестної активності (2004 р., 2013 – 2014 рр.), необхідно трансформувати у сферу контролю за владними структурами, супроводу реформ і протидії корупції, забезпечуючи адекватну представленість інтересів громадян, ефективну координацію їхньої просоціальної та проукраїнської діяльності, а також громадянських практик.

Отже, вступ України у постколоніальний період свого розвитку створив фундаментальні основи для формування громадянсько-політичної ідентичності, політичної нації та сучасного громадянського суспільства (характерними ознаками якого є повага до закону та верховенства права, солідарність, самоорганізація, добровільність участі, відповідальність, суб'єктність, взаємодопомога, толерантність тощо). У постколоніальній Україні ініціюється громадянська активність, розвиваються практики добровільної самоорганізації і волонтерства, в процесі розвитку громадянського суспільства поступово засвоюються цінності, властиві громадянській культурі активістського типу.

Проведене дослідження показало, що для формування громадянсько-політичної ідентичності особистості необхідне відповідне «сміслові підґрунтя». Відомо, що людське життя розгортається одночасно у двох

площинах: у просторово-часовій (горизонталь) та у ціннісно-смысловій (вертикаль); перехрещення цих двох площин утворює життєвий простір особистості, але при цьому простір і час виступають лише засобом реалізації смыслової організації особистості (М. Бахтін, М. Мамардашвілі, В. Зінченко [2; 3; 4]). Смысли не тільки укорінені в людському бутті (Г. Шпет), але й опредметнюються в мові, культурі, мистецтві, а також в образах, символах, метафорах. Відомо, що будь-яка політична, економічна, історична, етнокультурна інформація потребує смыслової обробки у процесі її засвоєння. Існують різні види смыслів та різні смыслові форми (логічні, образні, символічні тощо), але лише після розподілення в різноманітні форми «смысл здобуває доцільне і органічне буття» (Г. Шпет). На рівні особистості «існує динамічна смыслова система, що являє собою єдність афективних та інтелектуальних процесів» (Л. Виготський [2]). Смысл є «єдиницею» внутрішнього світу особистості (О. Леонтьєв [3; 4]). «Прагнення до смыслу» є однією з основних мотиваційних тенденцій людини, а обезсмыслення життя викликає у людей стани екзистенціального вакууму, відчуженості, депресії, зневіреності тощо (В. Франкл [5]). Орієнтуючись на смысл, особистість піднімається над тимчасовим, ситуативним і банальним [4].

Національна культура є не тільки «сховищем» і «фабрикою» образів та символів, але й світом самодостатніх антропо- і соціоморфних значень, смыслів та цінностей. Культуротворча діяльність людини, а також її здатність осмыслювати і оцінювати світ, зумовлює специфіку його перетворення, а також трансформації оточуючого середовища на «ландшафти культури» (Е. Ротхакер) та «ціннісно-смысловий універсум» (С. Кримський). В процесі культуротворення виникають не тільки нові культурні явища і продукти, але й новий смысловий зміст, який може стати детермінантою оформлення смыслового поля громадянсько-політичної ідентичності (як на індивідуальному, так і на колективному рівні). Для того, щоб зробити новий смысловий зміст «відкритим» для розуміння суб'єктів, потрібно знайти відповідні форми його репрезентації (знакові, символічні, образні, аксіологічні тощо). Саме в нормативно-звичаєвій, знаково-символічній, ідейно-образній, аксіологічній та світоглядній оформленості такого смыслового поля закладена можливість швидкого поширення спільних ідентитетів та відповідних ідентифікаційних практик (сакралізуючих, консервативно-ретроспективних, конструктивно-перспективних). При цьому культуротворча діяльність українського народу не тільки суттєво впливає на зміни внутрішньої структури ідентифікаційних матриць суб'єктів, але й на змістовне наповнення цих матриць.

Оскільки ідентифікаційні процеси нерозривно пов'язані з когнітивною, емоційною, ціннісно-смыисловою і конативною сферами особистості, зумовлені її потребами, мотивами, цілями й установками, опосередковані нормативними, знаковими, символічними, образними, аксіологічними системами культури, то для повноцінного формування позитивної громадянсько-політичної ідентичності необхідні смыслові зв'язки (специфічні динамічні утворення), які не тільки «зшивають» до купи особистість та політичну націю, поєднуючи ціннісно-смыслову сферу особистості й ціннісно-смысловий універсум

національної культури, але й виступають «містком» між соціальним і культурним та засадничою духовно-світоглядною основою для формування будь-якої колективної ідентичності. Світоглядні системи українського народу (міфологічні, релігійні, науково-філософські) репрезентують не тільки різні смислові нашарування в українській духовності, але й смисловий зміст українського національного буття. Актуалізація ідейного, образного та смислового змісту громадянської культури значно прискорює процес кристалізації громадянсько-політичної ідентичності. Отже, для формування позитивної громадянсько-політичної ідентичності вкрай необхідними є не тільки смислові зв'язки між особистістю та політичною нацією, але й чітко структуроване смислове поле громадянсько-політичної ідентичності.

Оскільки в СРСР обезцінювалася й обезсмыслювалася і українська національна культура, і українська національна ідентичність, то сьогодні існує нагальна потреба в переосмисленні та валоризації (відновленні ціннісного значення) української національної культури, української ідеї та національної ідентичності в обох її формах – і національно-культурної і громадянсько-політичної.

Висновки.

Проведене дослідження показало, що динаміка становлення громадянсько-політичної ідентичності громадян України чітко співвідноситься з етапами формування громадянського суспільства в Україні. На етапі становлення в Україні громадянського суспільства значимість громадянсько-політичної ідентичності почала помітно зростати; на етапі інституціоналізації громадянського суспільства відбувалось поступове утвердження громадянсько-політичної ідентичності; а на етапі вдосконалення громадянських практик був досягнутий найвищий рівень громадянсько-політичної ідентичності.

Таким чином, становлення і утвердження громадянсько-політичної ідентичності в українському суспільстві є одним з найважливіших аксіологічних і світоглядних завдань, необхідних для подальшого виживання й розвитку України як незалежної держави. Проведені нами теоретико-емпіричні дослідження показали, що в ідентифікаційній матриці громадян України вже багато років поспіль активно утверджується громадянсько-політична ідентичність. Чинниками, які найбільше вплинули на активізацію цієї форми національної ідентичності, стали: «Помаранчева революція 2004 р.», проведення в Україні фіналу «Євробачення» у 2005 р., проведення в Україні фіналу Європейського чемпіонату з футболу в 2012 р., події Євромайдану і Революції Гідності. Отже, сьогодні формування громадянсько-політичної ідентичності громадян України є стратегічним вектором внутрішньої політики держави.

Література:

1. Воропаєва Т. С. Інтегративний потенціал сучасного українознавства: теоретико-методологічні аспекти // VII Міжнародний конгрес україністів. Збірник наукових статей. Освіта. Українознавство / Голов. ред. Г. Скрипник. – К.: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ, 2008. – 236 с. – С. 45-54.

2. Выготский Л. С. Конкретная психология человека // Вестник МГУ. Серия. 14. Психология. – 1986. – № 1. – С. 58-60.
3. Леонтьев Д. А. Лабиринт идентичностей: не человек для идентичности, а идентичность для человека // Философские науки. – 2009. – № 10. – С. 5-10.
4. Проблема смысла в науках о человеке / Под ред. Д. А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2005. – 440 с.
5. Франкл В. Логотерапия и экзистенциальный анализ: Статьи и лекции. – М.: Альпина нон-фикшн, 2016. – 344 с.

Abstract. Activation of globalization processes in the world leads to an acceleration of internal transformations in the CIS states and actualizing the problem of formation of different forms of collective identity in the new socio-cultural coordinates. In this regard, the relevance of the integrative study of the shaping of the civic-political identity of citizens of Ukraine is not in doubt. It is known that the phenomenon of collective identity has long attracted the attention of many researchers and actively discussed in the diverse social and humanitarian discourses. The foreign science studies this phenomenon mainly in line with the socio-cultural anthropology, sociology and psychology from different theoretical and methodological positions. In the Ukrainian science collective identity is studied within the framework of philosophy, political science, sociology, cultural studies and psychology. The purpose of this article is to study the dynamics of formation of the civic-political identity in 1991 – 2018 in terms of ukrainology. An integrative approach has allowed tracing the dynamics of formation of the civic-political identity of citizens of Ukraine: 1) 1991 – 1998. The civic-political identity was held low in the overall ranking of identities, but from 1999 year, its importance has increased significantly; 2) 1999 – 2010. The assertion of the civic-political identity happened; 3) the highest level of the civic-political identity was reached in 2005 – 2008, 2013 – 2018 years.

Key words: identification, identity, civic-political identity, integrative approach, citizens of Ukraine.

References:

1. Voropayeva T.S. (2008). Intehratyvnyi potentsial suchasnoho ukrainoznavstva: teoretyko-metodolohichni aspekty [Integrative potential of contemporary Ukrainian studies: theoretical and methodological aspects] in *VII Mizhnarodnyi konhres ukrainistiv. Zbirnyk naukovykh statei. Osvita. Ukrainoznavstvo* [VIII International Congress of Ukrainianists. Collection of scientific articles. Education. Ukrainian Studies], ed. H. Skrypnyk, Kyiv, IMFE im. M. T. Rylskoho NANU, 236 p., pp. 45-54.
2. Vygotskij L.S. (1986). Konkretnaya psihologiya cheloveka [Specific Human Psychology] in *Vestnik MGU. Seriya. 14. Psihologiya* [Bulletin of the Moscow State University. Series. 14. Psychology], No. 1, pp. 58-60.
3. Leont`ev D.A. (2009). Labirint identichnostej: ne chelovek dlya identichnosti, a identichnost` dlya cheloveka [Labyrinth of Identities: Not a Person for Identity, but Identity for Man] in *Filosofskie nauki* [Philosophical Sciences], No. 10, pp. 5-10.
4. *Problema smy`sla v naukax o cheloveke* [The problem of meaning in the sciences of man] (2005), ed. D.A. Leont`ev, Moscow, Smy`sl, 440 p.
5. Frankl V. (2016). *Logotherapy and Existential Analysis: Articles and Lectures*, Moscow, Alpina non-fiction, 344 p.

Статья отправлена: 12.04.2018 г.

© Воропаева Т.С.